

Kis növényvédelmi etimológia: a *Harmonia axyridis* magyar neve (szak)nyelvi szempontból maga az „állatorvosi ló”

Bozsik András

Debreceni Egyetem, Agrár- és Gazdálkodástudományok Központja, Mezőgazdaság-,

Élelmiszertudományi és Környezetvédelmi Kar, Növényvédelmi Intézet

4032 Debrecen Böszörményi út 138.

e-mail:bozsik@agr.unideb.hu

Összefoglalás

A sokszínű vagy ázsiai katicabogár (*Harmonia axyridis* (Pallas, 1773), jól ismert, korábban sikeres alkalmazott természetes ellenség volt az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában. Szabadon bocsátott és elvadult népségei inváziós idegen fajként jelentek meg világszerte, amely támadásaival és agresszív versenyképességével fenyegetés az őshonos levéltetű ragadozókra, de károkat okoz a gyümölcs- és szőlőtermesztésben is (pl. rontja a bor minőségét). Ősszel tömegesen vonuló egyedei betolakodnak emberi lakhelyekre, és jelenlétükkel, reflexvérzésükkel zaklatják a lakosságot. Köszönhetően e kockázatoknak az európai országokban nagy figyelmet fordítottak a fajra nemzeti szinten. Emiatt elkerülhetlenné vált megnevezése a különböző nyelveken, így a magyarul is. Több országban nyelvi és kulturális sajátosságok miatt a „harlekinkatica” névre esett a választás. Bizonyos országokban az angol (brit) megnevezést vették át vélhetően minden fejtörés nélkül. Tekintve azonban a magyarra fordított angol név magyar jelentését vagy annak hiányát, az több mint szerencsétlen: támadás a szemantika ellen. A közlemény célja nem csekély: bebizonyítani, hogy a jelenleg Magyarországon legelterjedtebb név funkció nélküli, értelmetlen és szakmai szempontból hátrányos, illetve egy helyes és kifejező nevet találni e faj számára az etimológia, a szemantika és a spontán szóalkotás segítségével. Legfontosabb lenne ügyelni a magyar nyelv szabályaira, hallgatni a józanészre és számtalan helyes szakirodalmi példára az alkalmatlan reflexek és a bulvárosodás ellenében.

Kulcsszavak: *Harmonia axyridis*, magyar elnevezés, ázsiai katica, harlekinkatica, keserű katica, jelentés, etimológia

Abstract

The multicoloured Asian ladybird beetle (*Harmonia axyridis* (Pallas, 1773), a former successful natural enemy of sucking pests in the USA and Western Europe became an invasive alien species threatening the diversity of native aphidophagous insects – mainly coccinellids – through competition and praying, and being also a horticultural pest consuming various fruits and adversely affecting the wine quality and being a nuisance to humans when occurring at high densities in buildings. Due to these agricultural and environmental risks, attention has been paid to it also at national level, which made necessary to find an appropriate name for it in different languages. In some cases and countries, a version of the common British name has been chosen mostly without consideration of the local linguistic and cultural background because, regarding the meaning of this translated term in Hungarian, the introduced term can be called but simply inopportune. The objective of this contribution is to stress the function of common animal names in the Hungarian speech area and to find a right and proper alternative with the help of etymology, semantics, literature and the spontaneous linguistic evolution.

Keywords: *Harmonia axyridis*, multicoloured Asian ladybird beetle, harlequin ladybird, bitter ladybird, etymology, semantics

Bevezetés

A sokszínű vagy ázsiai katicabogarat (*Harmonia axyridis* (Pallas, 1773) hosszú időn át használták sikeresen kártevő népesítések (levéltetvek, levélbolhák és pajzstetvek) visszaszorítására üvegházban, kertekben és a szántóföldön az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában. Sajnos azonban hamarosan kiderült, hogy a *H. axyridis* versengéssel és közvetlen támadásaival fenyegeti az őshonos levéltetű-ragadozókat, s tulajdonképpen egy gyorsan terjedő inváziós faj. Ráadásul kertészeti kártevő is, mert különböző gyümölcsökön táplálkozik és rontja a bor minőségét. Ezzel nem merült ki ártalmassága, ugyanis telelésre vonuló egyedei tömegesen hatolnak emberi hajlékokba, ahol károsítják a berendezést és jelenlétükkel zaklatják az embereket (Koch, 2003; Koch et al. 2006, Brown et al. 2008). Sajnos a *H. axyridis* népeségeinek megjelenése, felszaporodása és terjedése különösebb figyelmet nem váltott ki Európában (Koch et al. 2006), így 2008-ban megtalálták Magyarországon is (Merkl, 2008). Figyelembe véve megjelenése és terjedése körülményeit más európai országokban, a faj gyorsan elfoglalta hazánk egész területét és átlépte az országhatárt is. Az ázsiai katicabogár valószínűleg komoly

kockázatot jelent őshonos katicabogaraink, de minden bizonnyal más, levéltetű pusztító ízeltlábúink számára is. Az Új Világban, de már néhány európai országban is egyike lett a domináns katicabogaraknak, úgy hogy ragadozza az őshonos katicákat vagy elfogyasztja előlük a táplálékot (Koch et al. 2006, Brown et al, 2008, Hoy and Brown 2015). A *H. axyridis* megjelenésének köszönhetően hazánkban is megkezdődtek a vele kapcsolatos tanulmányok, és néhány közlemény is megjelent ékes nyelvünkön (Markó és Pozsgai, 2009, 2010; Bozsik, 2010a, 2010b), amely elkerülhetetlenné tette az állat találó és helyes magyar elnevezését. Bizonyos esetekben és európai országokban egyes rovarászok az angol elnevezések különböző változatait vették át egyszerű tükörfordítással (May, 2007; Steenberg and Harding, 2008; Steiner, 2008). Így történt ez hazánkban is. A szemantikai szempontból védhetetlen „harlekinkatica” kiépítette hídfőállását nemcsak a hazai bulvársajtóban, de a szakirodalomban is. A legutóbbi hazai publikáció is ezt bizonyítja (Mezőfi és Korányi, 2017). Figyelembe véve azonban a magyarra fordított brit név magyar jelentését és kulturális hátterét, ezt a gyakorlatot nem tekinthetjük sem helyesnek sem informatívnak.

Linné *Systema Naturae* munkája megjelenése óta (1735) a tudományos nevek rendszere kisebb bökkenőktől eltekintve jól működik és elfogadott. A nemzeti elnevezések, nevek jelentősége azonban továbbra is megmaradt. E közlemény célja az, hogy aláhúzzuk az állatnevek szemantikai és kultúrtörténeti feladatait a magyar nyelvterületen, s egy helyes és előző szempontjainknak megfelelő nevet találjunk e faj számára az etimológia, a közvetlen tapasztalatok, azaz a spontán nyelvi evolúció segítségével.

***A Harmonia axyridis* elnevezései, szintaktikai és etimológiai megközelítés**

A Harmonia axyridis elnevezései néhány nyelvben

Eredeti kínai név

- 中文: 异色瓢虫 [yise piaochong] (Zhiyong Zhang személyes közlés, 2009)
- (= sokszínű katicabogár)

Angol elnevezések (Koch, 2003; Majerus et al. 2006)

- Multicoloured Asian ladybird beetle (= sokszínű ázsiai katicabogár (főleg az USA-ban))
- Multicoloured ladybird (= sokszínű katica)
- Japanese ladybird (= japán katica)
- Harlequin ladybird (= harlekinkatica (főleg Nagy-Britanniában))
- Halloween ladybird (= mindenszenteki katicabogár)

Francia elnevezések (Coutanceau, 2006; San Martin et al. 2004)

- Coccinelle asiatique (= ázsai katica)
- Coccinelle asiatique multicolore (= sokszínű ázsiai katica)

Német elnevezések (May, 2007; Steyrer, 2008)

- Asiatischer Marienkäfer (= ázsiai katicabogár)
- Vielfarbiger Marienkäfer (= sokszínű katicabogár)
- Harlekin-Marienkäfer (= harlekin katicabogár)

Holland név (Hantson, 2004; Onckhere, 2005)

- Veelkleurig Aziatisch lieveheersbeestje (= sokszínű ázsiai katicabogár)

Dán név (Steenberg és Harding, 2008)

- Harlekinmariehøne (= harlekin katicabogár)

Lengyel név (Pruszyński és Fiedler, 2009)

- Biedronka azjatycka (= ázsiai katicabogár)

Albán nevek (Ibrahimi et al., 2016)

- Mollëkuja aziatike és nusepashke aziatike (= ázsiai katicabogár)

Magyar elnevezések

- Ázsiai katicabogár
- Harlekinkatica
- Keserűkatica (Vörös Géza, szóbeli közlés 2010)

A *Harmonia axyridis* magyar elnevezéseinek megjelenése a magyar szakirodalomban

Harlekinkatica

Merkel (2008), Markó és Pozsgai (2009, 2010), magyar nyelvű honlap szerkesztette Markó és Pozsgai (2009), Mezőfi és Korányi (2017).

Sokszínű ázsiai katicabogár

Bozsik (2005)

Ázsiai katicabogár

Bozsik (2010a, 2010b, 2013, 2016)

A *H. axyridis* magyar nevének állapota és az ezzel kapcsolatos kérdések

A legjobban elterjesztett magyar név jelenleg a harlekinkatica.

1. Ez a név magyar név?

Félig magyar, hiszen a katica(bogár) az. A név másik fele nem.

2. Értik-e a magyarul beszélők a harlekin (Harlequin) szót?

Magyar egyetemi hallgatók négy csoportját és még másik három csoportot, amelynek tagjai növényvédő szakmérnökök, szakmérnök hallgatók és agrármérnökök 2010-ben megkérdeztem a harlekin szó jelentéséről. Íme, az eredmények:

1. táblázat. A harlekin szó jelentésére vonatkozó felmérések eredményei (2010)

Csoportok	A megkérdezettek száma	A válaszadók száma	A harlekin szó feltételezett jelentése
BSc hallgatók (mezőgazdaság)	24	1 (4,2%)	bohóc
MSc hallgatók 1 (növényvédelem)	12	2 (16,7%)	2 x bohóc
MSc hallgatók 2 (növényvédelem)	24	3 (12,5%)	3 x bohóc
PhD hallgatók (ökológia, növényvédelem)	4	1 (25,0%)	bohóc
Növényvédő szakmérnökök	22	0	-
Növényvédő szakmérnök hallgatók	11	4 (36,4%)	3 x bohóc, foltos, könnyes
Okleveles agrármérnökök	8	8 (100%)	6 x bohóc, báb, pötty
Összesen	105	19 (18,1%)	bohóc, báb, foltos, könnyes, pötty

A kérdezettek 18%-a adott választ a kérdésekre. A válasz az esetek többségében az volt, hogy a harlekin bohócot jelent. A válaszok az ázsiai katica sajátosságait illetően minden esetben helytelenek voltak. Megjegyzés: a harlekin (Harlequin) szó nincs benne a Magyar nyelv értelmező szótárában (Juhász et al. 1972). A SzóJelentése.com -(Online Magyar Értelmező Szótár) nem tartalmazta 2017-ben a harlekin szót. A wikiszótárban (értelmező szótár, 2017) a harlekin szó jelentése: bohóc, pojáca. A Tudományos és Köznyelvi Szavak Magyar Értelmező Szótárában 2017-ben szintén hiányzott a harlekin jelentése.

3. A harlekin szó ad-e valamilyen információt a *H. axyridis*-ről?

Figyelembe véve az 1. táblázat eredményeit és a fellelhető – magyarul beszélők számára írt - értelmező szótárak releváns jelentéseit, nem.

4. A harlekin (Harlequin) szó eredete és jelentése

A szó eredete bizonytalan, némelyek szerint Dante (1472) Isteni Színjátéka Pokol részéből származik (XXI, XXII és XXIII ének); a pokolban az ördögök egyikét hívják Alichino-nak (Grantham, 2000). - Az Alichino név feltehetően közös eredetű a harlekin (Harlequin) névvel, tehát nem a legősibb és nem önálló forma.

A harlekin (Harlequin) szó jelentése a Compact Oxford English Dictionary, az American Heritage Dictionary of the English Language és a Webster's New World College Dictionary szerint:

Harlequin [haarlikwin], főnév: néma szereplő a tradicionális pantomimban, jellegzetesen álarcos és ruháján méhsejt mintázattal; bohóc, neveltető; melléknév: változatos színű, tarka, sokszínű, színgazdag; játékos.

Etimológia

Az ófrancia Herlequin, Hellequin, démon, a lovas démonok legendás seregének vezére, esetleg a középfangol Herleking, amely az óangol Herla cyning (King Herla) változata, mítikus alak, akit Wodin-nal (Odin) azonosítanak. Ő a legismertebb angolszász (Germán) istenség, a halottak és a bitó istene, a sátáni hajsza ura, a bölcsesség istene, varázsló és a rúnák mestere; sámán és átváltozó; ravasz, leleményes és fondorlatos;

Theign's és sok egyéb angolszász és jüt királyi családok őse.

Hellequin (vagy *Helething*, *Herlequin*), jellegzetes figura a francia passiójátékokban, egyik lehetséges eredete a modern Harlekin-nek. Hellequin fizikai megjelenése lehetőséget ad a Harlekin maszk hagyományos színei magyarázatára: vörös és fekete. Népi hagyományok szerint

Afrikából. Franciaországból vagy Olaszországból származik (Grantham, 2000). Hellequin (a gonosz lovasa), a gonosz feketearcú követe, aki, mint mondták, a lakott vidéken vándorol, és egy csapat démonnal űzi a gonosz emberek elátkozott lelkét a pokolba (Grantham, 2000).

A név fellelhető a német etimológiában. A harii jelentése csapatok vagy gazda, a thing pedig tanácskozás, összejövétel. Feltehetően kapcsolatban van a sátáni hajszával (Wild Hunt: ősi népi mítosz. Vadászok fantasztikus csoportja (istenek, tündérek, elveszett lelkek, királyok, hősök) lovakkal és kutyákkal égen-földön vágatnak. Általában katasztrófák hírnökei, s a halandókat elrabolhatják és a holtak birodalmába viszik) s a germán pogánysággal. Először Tacitus írta le: Harii szellemserег formáját fölve küzd az éjszakában (Schmitt, 1999).

A Researchgate tudományos fórumon európai és ázsiai zoológus szakemberek nyilatkoztak a *H. axyridis* helyi, a szakirodalomban és a köznyelvben használt elnevezéseiről, ami hozzávetőleges becslést jelenthet a jelentés és az elnevezés nyelvi kapcsolatáról (Bozsik, 2017).

Megvitatás

A *Harlequin* szónak az angolban több jelentése van. Az egyik jelentése több színű, tarka, sokszínű, színgazdag. Ez teljesen megfelel a *H. axyridis* megjelenésének, mintázatának. Tehát, az angol *Harlequin ladybird* (harlekinkatica) elnevezés a *H. axyridis*-nek jelentéstani értelemben tudományos szempontból és köznyelviileg megfelelő. Azonban a harlekin (Harlequin) szónak a magyar nyelvben korlátozott irodalmi/mitologikus jelentése van, amely csupán kevesek számára ismert, s az sem egyezik meg a módosult angol jelentéssel. A szó nincs benne a fellelhető magyar értelmező szótárakban (pl. Juhász et al. 1972, Online Magyar Értelmező Szótár, 2017, Tudományos és Könyelvi Szavak Magyar Értelmező Szótára, 2017, Wikiszótár, 2017). A harlekinkatica, mint állatnév értelmetlen a legtöbb potenciális használó (mezőgazdasági/környezetvédelmi egyetemi hallgatók, szakemberek) számára, de a szélesebb rétegek sem jutnak adatokhoz rajta keresztül (pl. adatok a származásáról, felépítéséről, fejlődéséről, életmódjáról). Ezért a következő elnevezések az előbbi szempontok szerint jobbak és hasznosabbak: ázsiai katicabogár, sokszínű katica(bogár), keserűkatica.

A legalkalmasabb név talán a keserűkatica lenne, mert igazi, kártételben megnyilvánuló jelentéssel bír, ráadásul, egy valószínű evolúciós névadási folyamat eredményeképpen jött létre a Dunántúlon. Figyelembe véve a *H. axyridis* elnevezéseit más európai nyelvekben, megfigyelhető, hogy a legtöbb nemzet előnyben részesítette a valódi jelentést adó, ázsiai katica(bogár) vagy sokszínű ázsiai katicabogár neveket: coccinelle asiatique (francia, Coutanceau, 2006), Asiatischer Marienkäfer (német, Steyrer, 2008), veelkleurig Aziatisch

lieveheersbeestje (holland, Hantson, 2004), biedronka azjatycką (lengyel, Pruszyński és Fiedler, 2009, mollëkuja aziatike (albán, Ibrahim et al., 2016).

Folyamatos tanári működésem konklúziója, hogy az 1. táblázatban közölt felmérés óta az érdekelt csoportok (hallgatók, szakemberek) releváns szemantikai ismeretei nem változtak.

Hivatkozások

- American Heritage Dictionary of the English Language 2013. <http://ahdictionary.com/>
- Bozsik A. 2005. A sokszínű ázsiai katicabogár (*Harmonia axyridis*) inváziója Európában. 10. Tiszántúli Növényvédelmi Fórum, Debrecen, 2004. október 19-20. Előadások, 376-389.
- Bozsik A. 2010. Az ázsiai katicabogár (*Harmonia axyridis* Pallas, 1773) megjelenése Debrecenben. XX. Keszthelyi Növényvédelmi Fórum, Keszthely, 2010. január 38-45. Előadások, 33-37.
- Bozsik A. 2010. Az ázsiai katicabogár, *Harmonia axyridis* (Pallas, 1773) (Coleoptera: Coccinellidae) egyedsűrűsége és dominanciája észak-magyarországi élőhelyeken. In: Kőmíves T., Haltrich A., Molnár J. (szerk.) Növényvédelmi Tudományos Napok 2010, 2010. február 23-24. Összefoglalók, (ISSN 0231 2956, ISBN 963 8131 071), Budapest, 7.
- Bozsik A. 2013. Szemantikai és etimológiai nehézségek a *Harmonia axyridis* (Pallas, 1773) katicabogár magyar elnevezésében. Növényvédelem, 49. 261-265.
- Bozsik A. 2016. Hogyan védekezhetünk az ázsiai katicabogár (*Harmonia axyridis* (Pallas, 1773)) ellen. In: Horváth J., Haltrich A., Molnár J. (szerk.) Növényvédelmi Tudományos Napok 2016, 2016. február 16-17. Összefoglalók, (ISSN 0231 2956) 34.
- https://www.researchgate.net/post/I_need_the_help_of_native_speakers_of_various_languages_on_the_meaning_of_harlequin_and_whether_this_name_has_a_sense_in_an_actual_country
- Brown, P. M. J., Adriaens, T., Bathon, H., Cuppen, J., Goldarazena, A., Hägg, T., Kenis, M., Klausnitzer, B. E. M., Kovář, I., Loomans, A. J. M., Majerus, M. E. N., Nedved, O., Pedersen, J., Rabitsch, W., Roy, H.E., Ternois, V., Zakharov, I.A., Roy, D.B. 2008. *Harmonia axyridis* in Europe: spread and distribution of a non-native coccinellid. BioControl 53:5–21. DOI 10.1007/s10526-007-9132-y
- Compact Oxford English Dictionary 2013. <http://oxford.brothersoft.com/oxford-english-dictionary.html>
- Coutanceau, J.-P. 2006. *Harmonia axyridis* (Pallas, 1773): une Coccinelle asiatique introduite, acclimatée et en extension en France. Bulletin de la Société entomologique de France, 111. 395-401.

- Dante, A. 1472. La Divina Commedia. <http://www.mediasoft.it/dante/pages/danteinf.htm>
- Grantham, B. 2000. Playing Commedia: A training guide to commedia techniques. Nick Hern Books, London, 272.
- Hantson, E. 2004. Kleurverschillen bij het veelkleurig Aziatisch lieveheersbeestje in Vlaanderen. *Coccinula*, 10. 16-19.
- Ibrahimi, H., Mihoci, I., Stanković V. M., Bukovec, D., Kuinić, M. 2016. *Harmonia axyridis* (Pallas, 1773), Newly Recorded Invasive Species for Albania. *Entomological News*, 126. 128-131.
- https://bib.irb.hr/datoteka/835947.Enetomnological_news_Harmonia.pdf
- Juhász J., Szőke I., O. Nagy G., Kovalovszky M. (szerk.) 1972. A magyar nyelv értelmező szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1550.
- Linnaei, C. 1735. *Systema naturae* (eredeti, első kiadás). <http://www.biodiversitylibrary.org/item/15373#page/7/mode/1up>
- Markó V., Pozsgai G.. 2009. A harlekinkatica (*Harmonia axyridis* Pallas, 1773) (Coleoptera, Coccinellidae) elterjedése Magyarországon és megjelenése Romániában, Ukrajnában. *Növényvédelem*, 45. 481-490.
- Markó V., Pozsgai G.. 2010. A harlekinkatica (*Harmonia axyridis* Pallas, 1773) (Coleoptera, Coccinellidae) gyors elterjedése Magyarországon. In: Kőmíves T., Haltrich A., Molnár J. (szerk.) *Növényvédelmi Tudományos Napok 2010*, 2010. február 23-24. Összefoglalók, (ISSN 0231 2956, ISBN 963 8131 071) 6.
- Markó V., Pozsgai G. 2009. Harlekin projekt. <http://www.coleoptera.hu/harlekin/index.php>
- Mezőfi L., Korányi D. 2017. A harlekinkatica (*Harmonia axyridis* Pallas 1773) színváltozatai Magyarországon és polimorfizmusának ökológiai vonatkozásai. *Növényvédelem*, 78. 193-203.
- Majerus, M., Strawson, V., Roy, H. 2006. The potential impacts of the arrival of the harlequin ladybird, *Harmonia axyridis* (Pallas) (Coleoptera: Coccinellidae), in Britain. *Ecological Entomology*, 31. 207-215.
- May, H. 2007. In Windeseile – Der Harlekin-Marienkäfer hat erobert Europa. *Naturschutz heute*, 3. 42-43. <http://www.nabu.de/tiereundpflanzen/insektenundspinnen/kaefer/08187.html>
- Onckhere, K. 2005. Waarnemingen van kleurvormen van veelkleurig Aziatisch lieveheersbeestje *Harmonia axyridis* te Zeveneken (Lochristi, Oost-Vlaanderen). *Coccinula*, 11. 8-11.
- Online Magyar Értelmező Szótár 2017. <http://szojelentese.com/>
- Roy, H., Brown, P.M. 2015. Ten years of invasion: *Harmonia axyridis* (Pallas) (Coleoptera: Coccinellidae) in Britain. *Ecological Entomology*, 40. 336–348. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/een.12203/pdf>

San Martin, G., Adriaens, T., Hautier, L., Ottart, N. 2004. *Harmonia axyridis*, la coccinelle asiatique. *Coccinula*, 10. 20-29.

Schmitt, J-C. 1999. *Ghosts in the Middle Ages: The Living and the Dead in Medieval Society*, University of Chicago Press, London and Chicago 298.

Steenberg, T., Harding, S. 2008. Farvevarianter i den første population af harlekinmariehønen (*Harmonia axyridis* (Pallas) (Coleoptera; Coccinellidae) i Danmark. *Flora og Fauna*, 114. 9-13.

Steyrer, G. 2008. Der asiatische Marienkäfer: ein weiterer Herbergsucher. *Forstschutz Aktuell*, 45. 23-25.

Tudományos és Köznyelvi Szavak Magyar Értelmező Szótára 2017. <https://meszotar.hu/>

Webster's New World College Dictionary 2013. <http://www.merriam-webster.com/>

Wikiszótár 2017. <https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Harlekin>